

**АКТУАЛІЗАЦІЯ КОГНІТИВНО-СЕМАНТИЧНИХ СЕГМЕНТІВ
ПОНЯТІЙНОГО СКЛАДНИКА КОНЦЕПТУ УКРАЇНА (НА МАТЕРІАЛІ ТЕКСТІВ
НІМЕЦЬКОМОВНИХ ЗМІ)**

**ACTUALISATION OF THE COGNITIVE AND SEMANTIC SEGMENTS
OF THE CONCEPTUAL COMPONENT OF THE CONCEPT 'UKRAINE'
(BASED ON THE TEXTS OF THE GERMAN-LANGUAGE MEDIA)**

Семенюк Т.П.,

orcid.org/0000-0001-6832-0551

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри німецької філології*

Волинського національного університету імені Лесі Українки

Бондарчук О.Ю.,

orcid.org/0000-0001-5922-5253

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри німецької філології*

Волинського національного університету імені Лесі Українки

Стаття присвячена дослідженню когнітивно-семантичних сегментів понятійного складника концепту УКРАЇНА, які є ключовими одиницями номінативного поля аналізованого концепту. Концепт УКРАЇНА належить до етноспецифічних мовних репрезентантів, які характерні для певної етнічної групи або культури та відображають особливості мови, мислення та цінностей певного народу. Досліджуваний концепт має польову структуру, яка містить понятійний, образно-асоціативний та ціннісний складники. У науковій розвідці здійснено ґрунтовний аналіз даних лексикографічних джерел, на основі яких описано понятійний складник концепту УКРАЇНА, вербалізатори якого віднесено до ядерної зони номінативного поля аналізованого концепту. Шляхом контекстуального та когнітивно-семантичного аналізу виокремлено мовні одиниці, які репрезентують понятійний складник концепту УКРАЇНА та формують приядерну зону його номінативного поля. До ядерної зони номінативного поля відносимо співзвучну з аналізованим концептом лексему-номінатор «Україна» та її похідні, утворені суфіксальним способом та основоскладанням: *Ukrainer, Ukrainisch, Ukrainisierung, Entukrainisierung, Ukraine-Konflikt, Ukraine-Krieg, Russland-Ukraine Krieg*. До приядерної зони належать когнітивно-семантичні сегменти аналізованого концепту, які сигналізують про його суспільні, політичні, культурні, географічні та соціальні характеристики: назва столиці та інших міст України: *Kyjiw, Lwiw, Luzk, Donezk, Odessa usw.*; області та регіони України: *Kyjiwer Gebiet, Osten der Ukraine, Westen der Ukraine, Süden der Ukraine, Norden der Ukraine, Zentrum der Ukraine usw.*; прізвища президента та інших високопосадовців: *Wolodymyr Selenskyj, Dmytro Kyleba usw.*; назви площ та вулиць: *Maidan, Nesaleshnosti Straße* тощо.

Ключові слова: концепт, концепт УКРАЇНА, номінативне поле концепту, ядерна та приядерна зони номінативного поля.

The article is devoted to the study of cognitive and semantic segments of the conceptual component of the concept UKRAINE, which are the key units of the nominal field of the analysed concept. The concept UKRAINE belongs to the ethnospecific linguistic representatives that are characteristic of a certain ethnic group or culture and reflect the peculiarities of the language, thinking, and values of certain nation. Each concept has a field structure that includes conceptual, image-associative, and valuable components. The article represents a thorough analysis of lexicographic sources, based on which the conceptual part of the concept UKRAINE is described, the verbalizers of which are attributed to the nuclear zone of the nominal field of the analysed concept. Using the contextual and cognitive-semantic analysis, the linguistic units representing the conceptual component of the concept UKRAINE and forming the near-nuclear zone of its nominal field are singled out. The core zone of the nominal field includes the nominal lexeme „Ukraine“ and its derivatives formed by suffixation and stem formation: *Ukrainer, Ukrainisch, Ukrainisierung, Entukrainisierung, Ukraine-Konflikt, Ukraine-Krieg, Russland-Ukraine Krieg*. The core zone includes the cognitive-semantic segments of the analyzed concept that signal its social, political, cultural, geographical and social characteristics: the name of the capital and other cities of Ukraine: *Kyjiw, Lwiw, Luzk, Donezk, Odessa, etc.*; oblasts and regions of Ukraine: *Kyjiwer Gebiet, Osten der Ukraine, Westen der Ukraine, Süden der Ukraine, Norden der Ukraine, Zentrum der Ukraine, etc.*; names of the president and other high-ranking officials: *Wolodymyr Selenskyj, Dmytro Kyleba, etc.*; names of squares and streets: *Maidan, Nesaleshnosti Straße, etc.*

Key words: concept, concept UKRAINE, nominal field of the concept, nuclear and near-nuclear zones of the nominal field.

Постановка проблеми. Концепт УКРАЇНА досить часто зустрічається на сторінках німецьких засобів масової інформації, що свідчить про те, що взята для аналізу ментальна одиниця знаходить своє вербальне вираження у світобаченні

німецької лінгвоспільноти. До 2014 року про Україну у німецькомовному та європейському просторі говорили не багато. Аналізуючи пресу Німеччини та німецькомовних країн, знаходимо підтвердження наших думок: «Європа відкрила

для себе сутність України після Революції гідності, але європейці майже нічого не знають про країну та українців в цілому та сформували багато кліше» [3]. О. Бутирський виділяє такі теми, які стосуються України та які реально можна знайти у ЗМІ іноземною мовою: – політична криза; – Україна як плацдарм боротьби за сфери впливу між двома гігантами: Росією та США; – зближення України й Росії; – зміна українського уряду; – візит Папи Римського в Україну; – Україна ювілейна: 10 років незалежності; – Україна кримінальна: справа Солтиса [1, с. 54].

Після 24 лютого 2022 року, з часу вторгнення країни-агресора на територію нашої держави, тема війни росії проти України є досить актуальною в Німеччині та німецькомовних країнах, оскільки війна в Україні змінила й життя німецькомовного суспільства, спричинивши ще одну хвилю біженців на територію, зокрема, Німецької Федеративної Республіки та спонукавши Німеччину до активних дій щодо допомоги Україні.

Якою німецька та німецькомовна лінгвоспільноти бачать Україну, які позитивні чи негативні конотації притаманні образу нашої Батьківщини у просторі демократичного та консервативного суспільства Німеччини та німецькомовних країн – ці питання стали підґрунтям для нашого дослідження. Уважаємо пресу надзвичайно важливим інформаційним джерелом та інструментом впливу на реципієнтів, тому саме тексти німецькомовних ЗМІ на тему України ми обрали об'єктом свого дослідження.

Аналіз останніх досліджень та постановка завдання дослідження. Підґрунтям розвитку досліджень когнітивного напрямку в Україні є теоретичні й практичні праці вітчизняних науковців, серед яких В. Л. Іващенко, А. М. Приходько, П. В. Прохорова, О. О. Селіванова, Т. П. Семенюк, І. С. Шевченко та інші. Дослідженням образу України у західних ЗМІ займалися О. А. Бутирський, І. В. Хоменська та інші. Роботи дослідників спрямовані на виокремлення стереотипів про Україну, а також тенденцій та чинників формування образу України. Вербалізація концепту УКРАЇНА на матеріалі німецької мови досліджена не достатньо, тому **завданням** нашої наукової розвідки є виокремлення вербальних репрезентантів понятійного складника досліджуваного концепту у площині німецьких засобів масової інформації.

Виклад основного матеріалу. Як відомо «концепт» є базовим поняттям когнітивної лінгвістики. Проте через його багатогранність

не існує однастайності думок щодо його визначення. П. В. Прохорова зазначає, що концепт як лінгвокультурне поняття пов'язується і з індивідуальним, і з колективним досвідом вербального світопізнання певної етноспільноти та має лінгвокультурологічну інформацію, позначену етнокультурними особливостями [5, с. 47]. Отож, концепти є ментальними одиницями, які інкорпують у собі відбиток історичного, соціального й культурного буття лінгвоспільноти.

О. О. Селіванова визначає концепт як інформаційну когнітивну структуру свідомості, певним чином організовану та вбудовану до колективної чи індивідуальної концептосистеми. До ознак концепту дослідниця відносить неізолюваність, тобто зв'язаність з іншими концептами; відкритість як невичерпність їхнього змісту; наявність їх у межах певним чином організованих концептуальних доменів, які є фоном концепту; цілісність і нежорстку структурованість; динамізм та креативність як здатність змінюватися, поповнюватися новим знанням, уточнюватися [6, с. 417–418]. Як стає зрозуміло із наведеного визначення концепту, досліджуване явище є таким, яке постійно модифікується під впливом соціальних, культурних та політичних чинників, що робить концепт завжди актуальним об'єктом когнітивних досліджень.

Концептами є культурно марковані ментальні одиниці внутрішнього світу людини, які відображають її знання і досвід як представника певної етнічної лінгвоспільноти [7, с. 134]. У своєму дослідженні під концептом розуміємо культурно-детерміновану одиницю психічних та ментальних ресурсів свідомості людини, яка відображає зміст здобутих знань, досвіду, а також тих цінностей, які сформувались у процесі пізнання світу індивідом.

Опис концепту як ментальної одиниці включає аналіз засобів його мовної репрезентації, сукупність яких становить його номінативне поле. Науковці пропонують репрезентувати концепт як структуру, що має ядро і периферію. Ядро становлять словникові значення лексеми (план змісту), а периферію формує суб'єктивний досвід, різні прагматичні складники лексеми, конотації й асоціації. Виокремлюємо ядро, приядерну зону, ближню та дальню периферію. Ядро концепту представлено, на нашу думку, ключовою лексемою-репрезентантом, яка репрезентує понятійну сторону концепту; до приядерної зони належать похідні аналізованого концепту; ближня периферія представлена дистрибуцією ключового слова; а саме асоціативними зв'язками з іншими кон-

цептами; поглибленою інформацією, суб'єктивними досвідними знаннями, конотативними елементами тощо. До дальньої периферії відносимо образні характеристики концепту, вербалізовані, передусім, метафоричними номінаціями.

У науковій розвідці розглянемо понятійний складник концепту УКРАЇНА, який охоплює ядерну та приядерну зони номінативного поля аналізованого концепту.

Основним та найчастотнішим вербалізатором концепту УКРАЇНА є однойменна лексема, німецькою мовою «**die UKRAINE**» – іменник, жіночий рід, етнотопонім (*Substantiv, weiblich, Ethnotoponym*) [11]. У тлумачних словниках лексемі Україна тлумачать як: «*Staat im Südwesten Osteuropas*» [9], «*ein seit 1991 unabhängiger Staat in Osteuropa*» [10].

Походження лексичної одиниці УКРАЇНА визначається її положенням: «*Ukraine bedeutet Grenzland. Der Begriff bezeichnet die Regionen an der Grenze zur Steppe, der Trennlinie zwischen der sesshaften und der nomadischen Zivilisation, welche für die ältere Geschichtsschreibung in Osteuropa von grundlegender Bedeutung ist*» [11]. Отож, аналіз понятійного складника концепту свідчить про те, що Україна є країною «*Land*», «*Staat*», яка включає певні географічно та адміністративно відмежовані одна від одної території: *Karpatenukraine, Karpato-Ukraine, Nordukraine, Ostukraine, Südukraine, Westukraine, Gebiet Wolhynien, Riwne Gebiet* [12]. Війна на території України, яка триває з 24 лютого 2024 року надає аналізованому концептові нових когнітивних ознак та характеристик, які відображаються у його структурі, яка має форму номінативного поля.

Аналіз наукових розвідок науковців, серед яких С. О. Застровська, В. Л. Іващенко, А. М. Приходько, О. О. Селіванова, Т. П. Семенюк, показали, що структура концепту має форму номінативного поля, яке має ядерну зону з найбільш частотними вербалізаторами, які відображають його понятійний складник, та периферію, яка містить конотативні та образні характеристики концепту. Номінативне поле концепту УКРАЇНА сформоване у вигляді ядра, приядерної зони, ближньої та дальньої периферій. Окрім власне лексеми «**Ukraine**», яка співзвучна з аналізованим концептом, важливими вербальними репрезентантами концепту УКРАЇНА є синонімічні субститути ядерного-номінатора, які повністю чи майже повністю відтворюють її значення. Оскільки концепт УКРАЇНА відноситься до суспільно-політичних ментальних утворень та є топонімом, зокрема етнотопонімом, то складно

говорити про його синонімічний ряд, зважаючи на те, що топоніми є універсальними знаками лінгвосеміотичної системи, які не мають собі синонімічних лексичних одиниць, а можуть бути представлені описовим шляхом або репрезентацією певних складових ментального явища. Щодо концепту УКРАЇНА, вважаємо, що синонімічною може бути назва народу, який живе на території України – українці (нім. «**Ukrainer**»).

Похідні лексичної одиниці, так само як і синоніми, налажать до її лексико-семантичного поля, що дозволяє віднести похідні концепту УКРАЇНА, утворені суфіксальним способом та основоскладанням, до ядерної зони: *Ukrainer, Ukrainisch, Ukrainisierung, Entukrainisierung, Ukraine-Konflikt, Ukraine-Krieg, Russland-Ukraine Krieg*.

До приядерної зони номінативного поля концепту УКРАЇНА належать також ті лексичні одиниці, які тематично пов'язані з аналізованим концептом та репрезентують Україну як країну, як у значенні географічного положення, адміністративного поділу, так суспільної сфери й політичного устрою.

І. Хоменська зазначає, що у концепті регулярно активізуються семантико-когнітивні сегменти: *країна (адміністративно-територіальне утворення, географічне положення (клімат, природа), культура, територія, яка має свої кордони, держава у Східній Європі, у південно-західній частині Східноєвропейської рівнини. Найбільша за площею країна на Європейському просторі); *держава (форма правління, влада, політичні, економічні, міжнародні компоненти, суверенітет, незалежність); *край (рідна земля, батьківщина, територія, яка належить громадянам); *Україна – народ (мова, нація, освіта, ментальність, духовність) [8, с. 82]. Отже, Україна – суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова, унітарна держава, республіка.

В ході дослідження було встановлено, що приядерна зона концепту УКРАЇНА в німецькомовних ЗМІ періоду 2022–2024 р.р. представлена мовними одиницями, які апелюють різних аспектів, які пов'язані з Україною. Сюди відносимо такі когнітивно-семантичні сегменти концепту УКРАЇНА:

1) **назву столиці України – Kyjiw / Kiew**. Столиця нашої держави репрезентована у публіцистичних джерелах як у значенні географічного положення, так і в значенні керівництва країни:

а) **Київ як адміністративний центр Київської області та столиця України:**

– «*Kiew verteidigt sich seit dem 24. Februar 2022 gegen den russischen Angriffskrieg*» [RND.de].

б) **Київ як центр прийняття політичних рішень:**

– «**Kiew** meldet Geländegewinne an der Front bei Robotyne» [ZDF];

– «**Kiew** meldet Zerstörung russischer Kommandozentrale auf der Krim» [Spiegel];

– «Zugleich hält **Kiew** klar an seinen Kriegszielen fest» [faz.net].

в) **Київ як осередок військової сили України:**

– «**Kiew** greift die russische Luftaufklärung an» [faz.net];

– «Wie **Kiew**s Angriffe Russlands Flotte treffen»;

– «**Kiew** greift Krim mit Drohnen und Raketen an», [ZDF].

2) **ім'я президента України та інших високопосадовців:**

– «Während der ukrainische **Präsident Selenskyj** in Davos um weitere Milliarden und Waffenlieferungen wirbt,...» [BR24]; «Im selben Monat habe Jens Plötner – der außenpolitische Berater von Scholz – mit dem Selenskyj-Vertrauten **Andrij Yermak** telefoniert und dabei auch über Nord Stream gesprochen, heißt es» [ZDF]; «In den neuen Arbeitszimmern des ukrainischen Oberbefehlshaber **Saluschnyj** wurde eine Abhörvorrichtung gefunden» [Spiegel]; «**Witali Klitschko** ist Bürgermeister von Kiew. Zusammen mit seinem Bruder **Wladimir** mobilisiert er die Bevölkerung und internationale Hilfe. Sie wollen die Hauptstadt um jeden Preis verteidigen» [NZZ]; «Die Ukraine will nach den Worten von Außenminister **Dmytro Kuleba** in diesem Jahr die Lufthoheit im eigenen Land im Krieg gegen Russland erlangen» [AFP]; «Finanzminister **Marchenko** warnt nach SPIEGEL-Informationen vor »katastrophalen Auswirkungen«, auch für die EU» [Spiegel].

3) **державну українську мову:**

– «**Ukrainisch** galt als Aushängeschild für die wiedergewonnene Identität, die von der Sowjetunion geraubt und vernichtet worden war» [Spiegel].

– Umfragen zeigen, wie sich die Sprachensituation in der Ukraine gewandelt hat. Während **Ukrainisch** auch im Süden und Westen immer populärer wird, geht die Verwendung des Russischen allmählich zurück» [bpb].

4) **назви областей та регіонів України:** «Während die Ukrainerinnen und Ukrainer **im Osten des Landes** noch immer kämpfen, arbeitet man in anderen Landesteilen mühsam die Kriegsschäden auf. Zu Besuch in einer Fabrik, die versucht, zur Normalität zurückzukehren» [Spiegel].

5) **назви міст, площ та вулиць:**

– «Die Stadt **Butscha**, im Norden der Ukraine und Vorort der Hauptstadt **Kiew**, wurde im Frühjahr

dieses Jahres zum Schauplatz für Massentötung und Folter ukrainischer Zivilistinnen und Zivilisten. Russische Soldaten sollen über 400 Menschen getötet haben» [FAZ].

– «Schwere Kämpfe wurden einmal mehr aus dem Gebiet um die seit Monaten umkämpfte ostukrainische Stadt **Bachmut** gemeldet» [Spiegel].

– «Zu ihrem Unabhängigkeitstag am 24. August 2023 reiht die Ukraine zerstörte und erbeutete Fahrzeuge Russlands auf. Impressionen von der **Chreschtschatyk**» [fr.de].

б) **назви організацій та важливі об'єкти в умовах війни:**

– «Seit Wochen harren Widerstandskämpfer, Verwundete und Familien mit Kindern im **Stahlwerk von Mariupol** aus» [NZZ]; «Gebiet um **AKW Saporischja** erneut vermint» [NZZ]; «Schwere Gefechte wurden auch von den **Frontabschnitten Kupjansk, Lyman, Marjinka** und vom ukrainischen Brückenkopf am Südufer des Dnipro gemeldet» [Handelsblatt]; *Russische Soldaten haben das Sperrgebiet von **Tschernobyl** eingenommen* [SZ.de]; «Der erneute Raketenangriff habe das ukrainische Energiesystem beträchtlich beschädigt, heißt es vonseiten des **Energieversorgers Ukrenergo**» [Spiegel]; «Der ukrainische Komiker **Serhiy Prytula** will seinem Land 100 gebrauchte Panzer-Fahrzeuge zur Verfügung stellen. Bezahlt werden diese von der nach ihm benannten «**Prytula Foundation**», die seit Beginn des Krieges Geld für die Ausstattung der Streitkräfte sammelt» [t-online].

7) **українські прізвища та прізвища Героїв, які загинули за незалежність, демократію та свободу:**

– «Wegen Menschen wie **Mustafa Najjem, Switlana Salischtschuk und Serhi Leschtschenko** wandte sich die Ukraine vor acht Jahren dem Westen zu» [NZZ].

– «Die (ukrainischen) Angriffe wurden auf einer Breite von drei Kilometern und einer Tiefe von 2,6 Kilometern durchgeführt», sagte der Gründer des umstrittenen ukrainischen Asow-Regiments, **Andrij Bilezkyj**» [NZZ].

– «**Serhi Krawtschenko** wurde im Dezember 2022 nahe Bachmut schwer verwundet» [NZZ];

– «Es soll sich um den 29-jährigen Major **Stepan Tarabalka**, besser bekannt als „Geist von Kiew“, handeln» [focus.de];

Отже, понятійний складник концепту УКРАЇНА включає вербалізатори, які займають ядерну й приядерну зони номінативного поля концепту Україна. До ядерної зони номінативного поля відносимо співзвучну з аналізованим концептом лексему «Україна» та її похідні,

утворені суфіксальним способом та основокладанням: *Ukrainer, Ukrainisch, Ukrainisierung, Entukrainisierung, Ukraine-Konflikt, Ukraine-Krieg, Russland-Ukraine Krieg*. До приядерної зони належать когнітивно-семантичні сегменти аналізовного концепту, які сигналізують про його суспільні, політичні, культурні, географічні та соціальні характеристики: назва столиці та інших міст України: *Kyjiw, Lwiw, Luzk, Donezk, Odessa usw.*; області та регіони України: *Kyjiwer Gebiet,*

Osten der Ukraine, Westen der Ukraine, Süden der Ukraine, Norden der Ukraine, Zentrum der Ukraine usw.; прізвище президента та інших високопосадовців: *Wolodymyr Selenskyj, Dmytro Kyleba usw.*; назви площ та вулиць: *Maidan, Nesaleshnosti Straße usw.*

Перспектив дослідження вбачаємо у порівняльному аналізі вербальних засобів вираження досліджуваного концепту на матеріалах німецько- та англійських засобів масової інформації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бутирський О. А. Україна у дзеркалі західних ЗМІ. *Вісник Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Сер. Журналістика*. 2003. Вип. 11. С. 53–54.
2. Іващенко В. Л. Функціональна топологія концептів як одиниць культури. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2004. Вип. 34. Ч. 1. С. 390–397.
3. Огляд німецьких ЗМІ про ситуацію в Україні (30 листопада – 6 грудня) : веб-сайт. URL: <https://uacrisis.org/de/38336-deutsch-30-november-bis-6-dezember-2015-was-deutschsprachige-medien-zur-ukraine-berichteten> (дата звернення: 10.05.2024).
4. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивнодискурсивній парадигмі лінгвістики : монографія. Запоріжжя : Прем'єр, 2008. 332 с. URL: <http://www.twirpx.com/file/437121/> (дата звернення: 19.05.2024).
5. Прохорова П. В. Антропоцентрипетальні концепти як доміанти німецькомовної картини світу: монографія. Мелітополь: ТОВ «Колор Принт». 2014. 162 с.
6. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями і проблеми. Полтава: Довкілля-К. 2008. 712 с.
7. Семенюк Т. П. Когнітивно-семантичні та прагматичні особливості німецькомовних полікодових текстів (на матеріалі комерційної реклами) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.04. Запоріжжя, 2017. 257 с.
8. Хоменська І. В. Вербалізація концепту Україна в українському художньому дискурсі : автореферат дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2016. 20 с.
9. Duden. URL: <https://www.duden.de/> (abgerufen am 25.04.2024).
10. DWDS. URL: <https://www.dwds.de/> (abgerufen am 20.04.2024).
11. Wortbedeutung. URL: <https://www.wortbedeutung.info/> (abgerufen am 8.04.2024).